

ДІАГНОСТИКА РІВНІВ ВИХОВАНOSTI МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ

У статті розкрито методику діагностування рівнів вихованості моральної відповідальності студентів; визначено когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний критерії та їх показники. Представлено комплекс діагностувальних методів: анкетування, опитування, “мозковий штурм”, етична бесіда, творчі завдання, аналіз проблемних ситуацій, педагогічне спостереження, метод експертної оцінки, ранжування, використання яких забезпечило об’єктивність і вірогідність отриманих результатів. Виявлено мотиви моральної відповідальності студентів та основні чинники, що впливають на моральну відповідальність (етичні, родинні, конфесійні, соціальні, особистісні, мотиваційно-вольові, творчі).

Ключові слова: моральна відповідальність, діагностувальні методи, педагогічне спостереження, рівні вихованості, студенти.

Сучасні реалії доводять необхідність виховання моральної відповідальності у студентів, як умови їх самодостатності в особистому і професійному житті в контексті демократичних процесів, становлення України як правової держави та захисту її цілісності. Суспільні процеси свідчать про пріоритет гуманістичних цінностей, коли людина, її моральні потреби, запити, інтереси на першому місці. Звернення до проблеми моральної відповідальності демонструє особистісну зорієнтованість на конкретну людину, її здібності, потенціал та здатність до самореалізації.

Питання моральної відповідальності досліджували філософи (В. Бодров, В. Кремень, О. Луценко, М. Муконіна), соціологи (О. Безрукова, А. Ореховський, Є. Пеньков), психологи (К. Альбуханова-Славська, І. Бех, Т. Морозкіна, С. Рубінштейн), педагоги (Н. Гринчишина, Т. Куниця, І. Сопівник).

Метою статті є представлення результатів діагностики рівнів вихованості моральної відповідальності студентів.

Позааудиторна робота у навчальному закладі значною мірою спрямована на моральне виховання і становлення особистості та дає змогу спиратися на кращі якості студентів у вихованні моральної відповідальності перед собою та іншими

людьми за свої дії і вчинки. Ефективність такого виховання значною мірою залежить від того, наскільки сприятливі педагогічні умови у навчальному закладі, створені для морального зростання студентів.

З метою виявлення рівнів вихованості моральної відповідальності студентів було проведено констатувальний експеримент, який здійснювався у три етапи і охоплював 469 студентів та 104 викладачі Кременецької педагогічної академії імені Тараса Шевченка, Рівненського державного університету.

До складу експериментальної групи (ЕГ) увійшло 249 студентів, до контрольної – 220 студентів.

Вибір критеріїв і показників вихованості моральної відповідальності був обумовлений визначенням ключового поняття, а також структурними компонентами та психологічними механізмами.

Зокрема, показниками *когнітивного* критерію обрано знання і уявлення студентів про моральну відповідальність і такі моральні цінності, як свобода, гідність, совість, обов'язок, усвідомлення власної значущості та відповідальності за прийняті рішення, здатність розуміти можливі наслідки власних дій та передбачати результати власної діяльності.

Показниками емоційно-ціннісного критерію є інтерес до власного морального розвитку і саморозвитку, засвоєння моральних цінностей, переживання власної значущості, позитивна та об'єктивна самооцінка власних сил і можливостей, віра в себе та опора на власні сили, прагнення покласти на себе обов'язки та виконати їх, готовність діяти згідно з гуманістичною мораллю та етикою.

Показники *діяльнісного* критерію полягають в умінні використовувати етичні знання у житті, вольових зусиллях для отримання результату, здатності покладати на себе зобов'язання та виконувати їх, додержувати даного слова, володінні методами і навичками самооцінки, саморегуляції моральної поведінки, використанні моральних засобів для досягнення мети.

З метою розв'язання поставлених завдань на констатувальному етапі експерименту використовувався комплекс таких діагностувальних методів: анкетування, опитування, "мозковий штурм", інтерв'ю, етична бесіда, метод незакінчених речень, творчі завдання, аналіз проблемних ситуацій,

ділова гра, вивчення документів і матеріалів навчально-виховної роботи кураторів студентських груп, педагогічне спостереження, метод експертної оцінки, що забезпечило об'єктивність і вірогідність отриманих результатів.

Для з'ясування розуміння студентами поняття “моральна відповідальність” проводилися пілотажна бесіда та “мозковий штурм”, що дало змогу виявити декілька груп студентів, які по-різному визначають ключове поняття.

До першої групи (6,2%) увійшли студенти, які визначали поняття “моральна відповідальність” як *ставлення до обов'язку*, розкриваючи його через добросовісність, дисциплінованість, організованість, здатність зосереджуватися на поставлених завданнях, уміння передбачати наслідки своїх дій, розсудливість, обачність.

Студенти другої групи (15,9%) розкрили зазначене поняття з точки зору його *соціальної значущості*, апелюючи до суб'єкт-суб'єктної взаємодії, адресата, на якого поширюється моральна відповідальність, здатність здійснювати моральний вибір у різних соціальних групах і нестандартних ситуаціях, активність суб'єкта, комунікативність, емпатія тощо.

Студенти третьої групи (24,7%) у своєму визначенні ключового поняття виходили з *гуманістично-етичної природи* моральної відповідальності та зважали передусім на такі її характеристики: моральні наміри, гуманне ставлення до оточуючих, людинолюбство, щирість, безкорисливість, бажання змінити ситуацію на краще, ціннісне ставлення до людини.

Студенти четвертої групи (49,3%) переважно зосередилися на *діяльнісному* аспекті моральної відповідальності, зокрема можливостях для особистості проявити власну творчість, креативність, винахідливість, самовладання, гнучкість, самоконтроль і т.п.

Студенти п'ятої групи (3,9%) переконані, що моральна відповідальність пропагується дорослими для того, щоб нав'язати свої правила, за якими має жити молодь, формуючи суто виконавські, а не лідерські якості, що викликає спротив, є певною умовністю, не обов'язкове у житті. Цей факт потребує уваги педагогів та відповідних корекційних впливів.

Під час проведеної дискусії “Моральна відповідальність в особистісному і суспільному вимірах” ми намагались з'ясувати, які чинники мають вирішальний вплив на формування

моральної відповідальності студентів. Результати відповідей наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Чинники виховання моральної відповідальності студентської молоді

№	Чинники	Вияв	К-сть	(у %)
1.	Етичні	Гуманістична і професійна етика, духовні і моральні цінності, використання тільки моральних засобів для досягнення мети	120	25,6
2.	Родинні	Повага до членів сім'ї, прагнення взяти на себе певні зобов'язання, бажання вирішити конкретні проблеми, знайти вирішення життєвої ситуації, приклад батьків, старших братів і сестер, правила співжиття у родині	79	16,8
3.	Конфесійні	Усвідомлення моральної відповідальності з точки зору конфесії та розуміння призначення людини, чітке виконання заповідей та інших релігійних приписів, слухняність	72	15,4
4.	Соціальні	Навички взаємодії, розуміння свого місця і призначення у соціумі, вболівання за спільну справу, доручення, самодостатність, закони, правила, санкції, тиск оточення, вимоги оточуючих	68	14,5
5.	Особистісні	Людина як цінність, самоповага, здатність приймати рішення, робота над собою, прагнення до самореалізації, самостійність у розв'язанні життєвих завдань	54	11,5
6.	Мотиваційно-вольові	Усвідомлення своєї причетності до спільної справи, докладання зусиль, терпіння, увага до деталей, концентрація на виконанні доручення чи завдання, бажання вирішити завдання якнайкраще та досягти результату	41	8,7
7.	Творчі	Критичне і креативне мислення, пошук оптимальних шляхів розв'язання проблеми чи виконання доручення, нестандартні рішення, оригінальність	29	6,2
8.	Не відповіли		6	1,3
9.	Загалом:		469	100

Дані таблиці засвідчують, що студенти загалом правильно розуміють значущість етичних, родинних, конфесійних, соціальних, особистісних мотиваційно-вольових, творчих чинників. Однак поза увагою молоді залишилися ціннісно-сміслові та духовні аспекти, які відіграють важливу роль у вихованні моральної відповідальності. Також деякі студенти помилково вважають слухняність та виконавські якості достатніми для моральної відповідальності. На жаль, частина респондентів (1,3%) не справились із завданням через обмеженість знань щодо моральної відповідальності, нерозуміння самого терміна, що потребувало роз'яснення педагогів для подальшої роботи.

Анкетування студентів містило такі запитання: “Чи маєш Ти досвід моральної відповідальності?”, “У чому полягали Твої вчинки моральної відповідальності і кому вони були адресовані?”, “За яких обставин Ти виявляв моральну відповідальність?”, “Що необхідно для того, аби проявляти моральну відповідальність?”, “Чи задоволений Ти результатами власної моральної відповідальності?”

Відповідаючи на перше запитання, переважна більшість студентів (76,2%) відповіли, що мають такий досвід у своєму житті, однак індивідуальна бесіда показала, що лише 9,8% проявляли моральну відповідальність з власної ініціативи, тоді як решта студентів – за зовнішньої спонуки педагогів, батьків, їх поради, підказки тощо.

Також 18,2% опитаних з різних причин вважають, що їхній досвід не був успішним чи не досяг мети; 5,1% не мають такої практики і хотіли б краще зрозуміти сутність моральної відповідальності; 0,5% студентів не визначилися з відповіддю.

Узагальнені результати опитування знайшли відображення у таблиці 2.

Ранжування дало змогу врахувати декілька відповідей студентів та показало, що моральна відповідальність виявляється насамперед у допомозі, виконанні обов'язків, доручень, піклуванні про оточуючих, турботі, наданні моральної підтримки, вияві особистої ініціативи, спонуканні, дружніх порадах тощо.

Адресатами проявів моральної відповідальності є передусім оточення студентів. Переважно це їхні друзі, молодші братики та сестрички, що добре ілюструє вікові особливості юнацького віку. У сфері моральної відповідальності

перебувають і школярі, що відображає специфіку майбутньої професійної діяльності. Також представлені дані свідчать, що студенти частіше виявляють моральну відповідальність та надають допомогу стороннім людям і меншою мірою задіяні у церковних службах та ритуалах.

Таблиця 2

Призначення та адресати моральної відповідальної поведінки студентів

№	Призначення	%	Адресати	%
1.	Допомога	86,4	Друзі	89,8
2.	Обов'язок	52,6	Молодші братики і сестрички	54,7
3.	Піклування	43,9	Школярі	51,5
4.	Моральна підтримка	35,7	Батьки	34,6
5.	Турбота	24,5	Педагоги	21,8
6.	Доручення	19,4	Дідусі і бабусі	13,5
7.	Ініціатива	8,6	Сторонні люди	10,7
8.	Спонування	7,4	Воїни АТО	10,7
9.	Дружня порада	4,5	Сусіди	4,5
10.			Священослужителі	4,0

У своїх відповідях на третє запитання респонденти звертали увагу на те, що обставинами, за яких їм доводилося виявляти моральну відповідальність, були: необхідність самостійно приймати рішення (16,5%), потреба утвердження своєї особистісної позиції (12,1%), амбітність та бажання довести свою спроможність вирішувати власні проблеми чи колективні (11,5%), хвороба рідних (9,4%), прагнення справедливості (8,2%), життєві втрати (7,5%), можливість залишитися самим собою (6,5%), бажання захистити інтереси інших (5,7%), прохання (4,8%), закоханість (4,1%), емпатія (3,5%), прагнення не пасти задніх (3,2%), продемонструвати власну силу (2,5%), щоб не випередили (2,1%), за винагороду (1,5%). Не визначилися з відповіддю 0,5%. Загалом було опитано 469 студентів, що становить 100%.

Відповідаючи на четверте запитання: “Що необхідно для того, аби виявляти моральну відповідальність?”, студенти найчастіше зазначали особистісне бажання (13,5%), волю (12,9%), моральні почуття (12,4%), особисте рішення чи вибір (11,2%),

потребу бути корисним, творити добро (10,8%), совість (10,5%), відмову від власного егоїзму (9,6%), очікування інших людей (6,8%), розуміння власної місії, власного призначення (4,7%), ціннісне ставлення до інших (3,9%), душевний стан (2,5%), відгук (1,2%). Отже, студенти добре розуміють, що прояви моральної відповідальності пов'язані насамперед з афектами та вольовими спонуками, однак моральні рішення ґрунтуються на моральних переконаннях, а не окремих настроях чи станах.

Відповіді на останнє запитання “Чи задоволений Ти результатами власної моральної відповідальності?” відображено у таблиці 3.

Результати доводять, що лише незначна частина студентів (7,3%) цілком задоволена результатами власної моральної відповідальності, пояснюючи це тим, що їм вдалося самостійно вирішити якусь проблему, допомогти іншим, відчутти себе значущим чи необхідним, дорослим, здатним на людський вчинок.

Таблиця 3

Задоволеність студентами результатами власної моральної відповідальності

№	Відповіді	К-сть	%
1.	Задоволені	34	7,3
2.	Скоріше задоволені, ніж незадоволені	118	25,2
3.	Скоріше незадоволені, ніж задоволені	142	30,3
4.	Незадоволені	175	37,2
	Разом:	469	100

Втім, 25,2% студентів досить критично оцінюють свої результати, аналізують помилки, упущення, які слід врахувати на майбутнє. Вони усвідомлюють, що результат за певних умов міг би бути кращим, ніж є, розуміють, що для цього треба змінити.

Респонденти третьої групи досить скромно оцінюють свої результати, оскільки, на їхню думку, не змогли впоратися до кінця з узятими на себе обов'язками, “переоцінили свої сили”, “самі зрештою потребували допомоги”, “зробили гірше, ніж було”, “створили собі та іншим додаткові проблеми”, “розгубилися”, “нервували самі та нервували інших”, “стали посміховиськом” тощо.

Незадоволеність студентів своїми результатами можна пояснити браком життєвого досвіду, юнацьким максималізмом, надмірною вимогливістю до себе та до інших. Тому вихователям і педагогам необхідно зосередити увагу на поглибленні позитивного ставлення молоді до життя, доброго розуміння своїх можливостей та формуванні здатності встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Використання педагогічного прямого й опосередкованого спостереження у навчальній і позааудиторній роботі та методу експертних оцінок, що ґрунтувався на висновках фахівців, дозволило виокремити почуття та моральні переживання студентів, які значною мірою впливають на їхню моральну відповідальність. Психологи і педагоги вважають, що на рівні моральної відповідальності позначаються насамперед почуття гідності, поваги до себе та до інших, причетності до життя колективу чи друзів, прагнення допомогти, переживання за спільну справу, за можливі результати, бажання долучитися до якоїсь справи, здійснити вчинок моральної відповідальності, якщо він адресований конкретній людині.

Серед мотивів моральної відповідальності, на думку експертів, провідними є мотиви:

- *гуманістичні* (3,4%), які визначають ціннісне ставлення до себе та інших людей, визнання їх прав, свобод, поваги до гідності;
- *просоціальні* мотиви (35,5%) залученості у життя родини, колективу, громади позначаються на моральній відповідальності особистості як умови співжиття і взаємодії з іншими людьми;
- *професійні* мотиви (19,6%) визначають поведінку особистості у майбутній професії та характеризують особистість з точки зору її ділових якостей, роботи з дітьми;
- мотиви *самоствердження* (7,2%) також відіграють значну роль у поведінці студентів, які, виявляючи моральну відповідальність, намагаються утвердитися як лідери, здобути визнання однолітків та педагогів;
- *конформістські* мотиви (25,8%) характеризують поведінку тих студентів, які воліють не виділятися на загальному тлі і бути як усі, не мають власної думки і не бажать її відстоювати, легко наслідують загальноприйняті патерни і стереотипи поведінки;

- *егоцентричні* мотиви (8,5%), коли моральна відповідальність обумовлена прагненням отримати якусь вигоду, похвалу, переваги перед іншими, опинитися у центрі уваги тощо.

Спостереження показало, що, проявляючи моральну відповідальність, студенти найбільше переймаються тим, чи зможуть вони впоратися з відповідальною справою (17,8%), чи не перевищують вони свої можливості і здібності (15,4%), якою буде оцінка їхніх однолітків (10,7%), педагогів (9,2%), хто мав досвід такої діяльності і як він впорався (8,9%), яких помилок припускалися попередники та як їх уникнути (7,8%), де межа їхньої відповідальності (7,4%), якими можуть бути негативні наслідки, якщо вони не впораються із завданням (6,9%), чи можна комусь переадресувати свої повноваження або місію (5,7%), чи зможуть оточуючі оцінити їхні дії належним чином (4,8%), як поєднати виконавські і лідерські якості (3,5%), чи нести ще хтось відповідальність, окрім них самих (1,9%).

Отже, було виявлено, що студентам із *високим* рівнем (9,6%) моральної відповідальності властиві ґрунтовні знання про етику і мораль стосовно моральної відповідальності, людину як найвищу цінність, глибокі судження щодо свободи, гідності й совісті. Представники цієї групи визнають значущість моральної відповідальності, реально оцінюють себе та свої можливості, поведінку. Знання про моральну відповідальність адекватні мотивам і поведінці. Добре розуміють можливі наслідки власних дій. У своїй поведінці керуються переважно гуманістичними, просоціальними та професійними мотивами. Дотримують даного слова, самостійно покладають на себе обов'язки та виконують їх.

Студентам із *середнім* рівнем (29,2%) моральної відповідальності притаманні добрі знання про означену якість та моральні цінності. Представники цієї групи мають розвинені почуття гідності, совісті, однак виявляють вибірковість у своїх проявах моральної відповідальності, виконанні обов'язків, дотриманні слова, якщо це стосується інших людей. Ставлять високі вимоги до інших щодо прояву моральної відповідальності. Їхні прояви моральної відповідальності обумовлені суспільною схвалюваністю та заохоченнями, можливістю стати лідером у студентському середовищі чи отримати підтримку товаришів.

Достатній рівень (44,2%) вихованості моральної відповідальності у студентів характеризує неповні чи односторонні знання про моральну відповідальність та базові моральні

цінності, нестійкий інтерес до них. Необхідність моральної відповідальності не до кінця усвідомлюється студентами, а тому потребує постійного підкріплення, заохочення чи схвалення. Неповні моральні й етичні знання та уявлення негативно позначаються на ставленні до себе та до інших, є умовою залежності від групи. Серед мотивів превалюють егоцентричні та конформістські. Представники цієї групи зазвичай вимагають від інших моральної відповідальності, тоді як самі можуть нехтувати своїми обов'язками.

Студентам із *низьким* рівнем (17,0%) вихованості моральної відповідальності властиві недостатні або хибні моральні знання чи судження про моральну відповідальність та моральні цінності. Недостатній або деформований розвиток емоційної сфери та мотивів є причиною девіацій у поведінці, нерозуміння наслідків власних дій. Часто такі діти нехтують моральними правилами та вимогами, проявляючи безвідповідальність стосовно до себе та до інших. Однак їхня готовність виявити моральну відповідальність пояснюється зовнішнім тиском чи егоцентричними мотивами, можливим зиском чи статусом у групі.

Застосування діагностичних методик дало змогу встановити, що більшості сучасних студентів притаманний недостатній рівень вихованості моральної відповідальності, що виявляється у поверхневості знань про сутність моральної відповідальності, моральних норм і моральних цінностей, несформованій мотивації на відповідальні дії, негативних емоціях щодо прийняття на себе певних зобов'язань; для них зазвичай характерний екстернальний локус контролю, домінування егоцентричності над соціоцентричністю.

Література

1. Журба К. О. Діагностика рівнів вихованості смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи (за методикою “смисложиттєві цінності” Д. Леонтьєва) / К. О. Журба // Гірська школа Українських Карпат. – 2016. №14. С. 44-48.
2. Журба К. О. Методика вивчення стану вихованості смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи / К. О. Журба // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць/ Інститут проблем виховання НАПН України. Вип.1, кн.1. Київ, 2016. – С. 189-200.
3. Шкільна І. М. Використання інноваційних форм та методів виховання моральної самосвідомості старших підлітків у

позакласній діяльності / І. М. Шкільна // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць / Інститут проблем виховання НАПН України. – Вип. 20, кн. 2. – Київ, 2016. – С. 315–324.

4. Шкільна І. М. Чи відповідальна ти людина. Тренінгові заняття для учнів 9–11-х класів / І. М. Шкільна // Шкільний світ. – №23 (727). – 2015. – С. 14–15.

И. В. Ратынская

Диагностика уровней воспитанности нравственной ответственности у студентов

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

В статье раскрыта методика диагностики уровней воспитанности моральной ответственности студентов; определены когнитивный эмоционально-ценностный, деятельностный критерии и их показатели. Представлен комплекс диагностических методов: анкетирование, опрос, “мозговой штурм”, этическая беседа, творческие задания, анализ проблемных ситуаций, педагогическое наблюдение, метод экспертной оценки, ранжирования, использование которых обеспечило объективность и достоверность полученных результатов. Выявлены мотивы моральной ответственности студентов и основные факторы, влияющие на моральную ответственность (этические, семейные, конфессиональные, социальные, личностные, мотивационно-волевые, творческие). Определены уровни воспитанности моральной ответственности студентов: высокий, средний, достаточный и низкий.

Ключевые слова: моральная ответственность, диагностические методы, педагогическое наблюдение, уровни воспитанности, студенты.

I. V. Ratynska

Diagnostics of Levels of Education of Students' Moral Responsibility

Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The article reveals the methodology for diagnosing the levels of moral education of students. Cognitive, emotional-value, activity criteria and their indicators are defined. A complex of diagnostic methods is presented,

including questionnaire, “brainstorming”, ethical conversation, creative tasks, analysis of problem situations, pedagogical observation, method of peer review, ranking, which ensured the objectivity and reliability of the results. The main factors that affect moral responsibility (ethical, family, confessional, social, personal, motivational, volitional, creative) are considered. The levels of moral education of students: high, medium, sufficient and low are revealed.

Keywords: moral responsibility, diagnostic methods, pedagogical observation, level of education.

References

1. Zhurba, K. O. (2016). Diahnostyka rivniv vykhovanosti smyslozhyttyevykh tsinnosti v uchniv osnovnoi i starshoi shkoly (za metodykoiu “smyslozhyttyevi tsinnosti“ D. Leontieva) / [Diagnostics of the levels of education of values of meaningful life of students of primary and secondary schools (according to D. Leontiev’s method of “values of meaningful life”)]. *Hirska Shkola Ukrainskykh Karpat*, 14, 44-48.
2. Zhurba, K. O. (2016). Metodyka vyvchennia stanu vykhovanosti smyslozhyttyevykh tsinnosti v uchniv osnovnoi i starshoi shkoly [Methods of studying the condition of development of values of meaningful life of primary and high school students]. In *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*: Vol. 20 (1). (pp. 189-200). Kyiv.
3. Shkilna, I. M. (2016). Vykorystannia innovatsiinykh form ta metodiv vykhovannia moralnoi samosvidomosti starshykh pidlitkiv u pozaklasnii diialnosti [Use of innovative forms and methods of education of moral consciousness of senior teenagers in extracurricular activities]. In *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*: Vol. 20 (2). (pp. 315-324). Kyiv.
4. Shkilna, I. M. (2015). Chy vidpovidalna ty liudyna. Treninhovi zaniattia dlia uchniv 9–11-kh klasiv [Are you a responsible person? Training sessions for students of the 9-11th grades]. *Shkilnyi Svit*, 23 (727), 14–15.

Ратинська Інна Василівна, аспірантка Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України

Ратынская Инна Васильевна, аспирантка Института проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины

Inna Ratynska, Research Student at the Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine